

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΑ ΦΑΡΑΣΙΩΤΙΚΑ (ΚΑΙ ΤΑ ΠΟΝΤΙΑΚΑ) ΒΑΣΕΙ ΜΙΑΣ ΑΝΕΚΔΟΤΗΣ ΠΗΓΗΣ: ΜΙΚΡΟ-ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ανατολή Θεοδωρίδη^α, Ελένη Καραντζόλα^α & Ασημάκης Φλιάτουρας^β
Πανεπιστήμιο Αιγαίου^α & Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης^β

The study of written sources of which we know the author's linguistic background and chronology can make a significant contribution to the study of dialects, especially when it contains material that allows comparative dialectical inquiry. In the present work, an unpublished source of Phrasiot Greek from the archive of Th. Theodoridis is presented. This source contains three texts of the Gospel translated into Phrasiot Greek, which were included in P. Lagarde's work. The linguistic analysis involves the research of both common and different characteristics between the two texts in order to show light on the typological classification of Phrasiot Greek, Pontic and Cappadocian.

Keywords: Phrasiot Greek, Pontic, Cappadocian, micro-comparative analysis

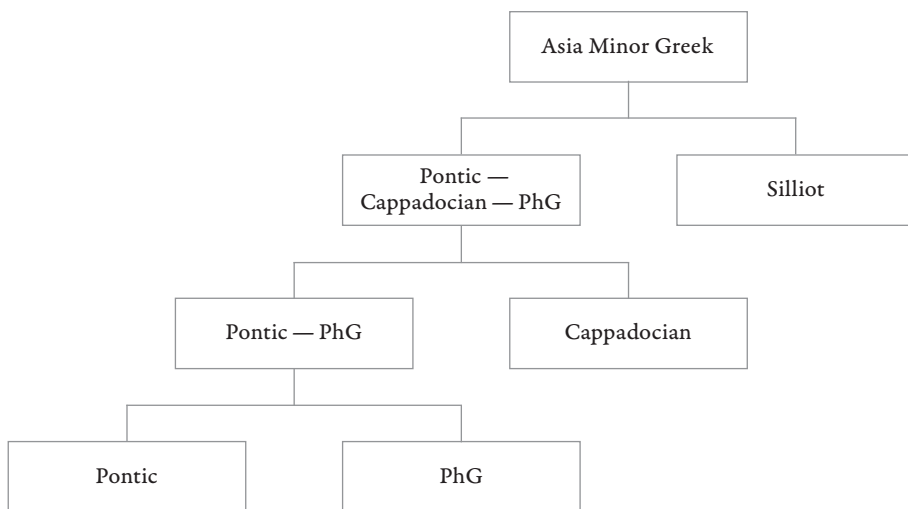
1. Εισαγωγή

Η έως τώρα διαθέσιμη βιβλιογραφία (γραμματικές, λεξικά, ειδικές μελέτες) για τα καππαδοκικά, τα ποντιακά και τα φαρασιώτικα — ποικιλίες για τις οποίες χρησιμοποιείται ο συμπεριληπτικός όρος *εσωτερικές μικρασιατικές διάλεκτοι*¹ — είναι σημαντική και μας επιτρέπει να εντοπίσουμε ομοιότητες και διαφορές σε λεξικό και δομικό επίπεδο ανάμεσα στις ποικιλίες αυτές. Πιο συγκεκριμένα, για την ποντιακή διαθέτουμε τις γραμματικές του Οικονομίδη (1958) και του Παπαδόπουλου (1997), για τα φαρασιώτικα τη γραμματική του Ανδριώτη (1948), τη διατριβή του Αναστασιάδη (1976), το λεξικό του Παπαστεφάνου (2009) και πρόσφατα τη διατριβή του Βαγριαζικ (2018), ενώ

¹ Κατά τη Manolessou (2019: 20, 29), τα καππαδοκικά — στα οποία συμπεριλαμβάνει και τα φαρασιώτικα και το ιδίωμα της Σίλλης, — ανήκουν στις λεγόμενες *εσωτερικές μικρασιατικές διαλέκτους* μαζί με την ποντιακή, οι οποίες χαρακτηρίζονται από συνεχή παρουσία στον χώρο από την Αρχαία Ελλάδα και απόσχιση από τον κεντρικό κορμό της ελληνικής κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

για τα καππαδοκικά παραμένει μνημειώδης η έρευνα του Dawkins (1916), που αναφέρεται συγχρόνως στις ποικιλίες των Φαράσων και της Σίλλης. Επίσης, σύγχρονες έρευνες για την καππαδοκική έχουν ασχοληθεί με επιμέρους φαινόμενα, όπως λ.χ. την αρμονία των φωνηέντων (Revithiadou et al. 2006), την κλίση (Janse 2009· Ralli 2009· Karatsareas 2011b· 2013), την προσαρμογή των δανείων (Ralli 2016· Melissaropoulou 2016) ή σε συντακτικά φαινόμενα (Janse 1999· 2008). Επιπλέον στοιχεία για τις μικρασιατικές ποικιλίες μπορούν να εντοπιστούν και σε γενικότερες διαλεκτολογικές μελέτες, όπως λ.χ. των Μανωλέσσου & Μπασέα-Μπεζαντάκου (2012) για τα διπλά σύμφωνα, ή των Manolessou & Pantelidis (2013) για τον τσιτακισμό.

Παρόλα αυτά, όμως, το θέμα της σχέσης ανάμεσα στα ποντιακά, τα καππαδοκικά και τα φαρασιωτικά είναι αρκετά περίπλοκο και ακόμα υπό έρευνα. Σύμφωνα με τον Dawkins (1916), υπάρχει στενή τυπολογική συγγένεια μεταξύ ποντιακών και φαρασιωτικών². Για τον λόγο αυτό, τα τοποθετεί στην ίδια υπο-ομάδα της μικρασιατικής ελληνικής, με τα καππαδοκικά να αποτελούν την έτερη υπο-ομάδα, όπως αποτυπώνεται στην Εικόνα 1.

Εικόνα 1: Ταξινόμηση μικρασιατικών ποικιλιών κατά Dawkins

² Όπως πειστικά έχει υποστηρίξει ο Karatsareas (2011a: 50–51), η πεποίθηση αυτή του Dawkins εδράζεται στην παρουσία κάποιων κοινών αρχαϊσμών στις δύο ποικιλίες, όπως η απουσία συνίζησης και η διατήρηση της άρνησης ουκ.

Αντίθετα, προκρίνοντας το κριτήριο της γεωγραφικής εγγύτητας, ερευνητές όπως οι Janse (1999· 2003) και Bağcıçık (2018: 30) υποστηρίζουν ότι η φαρασιωτική συνιστά ποικιλία της καππαδοκικής. Από την άλλη, μελετώντας την παρουσία **αρχαϊσμών** (εμφατικές κτητικές αντωνυμίες, απουσία περιφραστικών ρηματικών τύπων με κλίση των βοηθητικών ρημάτων, οριστικό άρθρο ως αναφορική αντωνυμία) και **νεωτερισμών** (απώλεια του ληκτικού άτονου *-i*, ετεροκλίση και υποχρεωτικότητα του οριστικού άρθρου), ο Karatsareas (2011) καταλήγει ότι η ποντιακή-καππαδοκική αφενός και η φαρασιωτική αφετέρου συνιστούν διαφορετικές υπο-ομάδες.

Στην παρούσα εργασία παρουσιάζεται και αναλύεται γλωσσικά μια ανέκδοτη πηγή για τα φαρασιωτικά³ από το αρχείο του Βαρασιώτη Θ. Θεοδωρίδη, το οποίο βρίσκεται στην κατοχή της εγγονής του και συν-συγγραφέως του κειμένου, Ανατολής Θεοδωρίδη. Η μελέτη γραπτών πηγών για τις οποίες γνωρίζουμε το γλωσσικό υπόβαθρο του συγγραφέα και τη χρονολογία συγγραφής μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στη μελέτη του ιδιώματος και την ενδοδιαλεκτικής διαφοροποίησης στην περιοχή, ειδικά όταν περιέχει υλικό που επιτρέπει, όπως θα δούμε, συγκριτική δια-διαλεκτική διερεύνηση.

2. Ο λόγιος Θ. Θεοδωρίδης και η ανέκδοτη πηγή για τα φαρασιωτικά

Οι βασικότερες (γραπτές) πηγές για τη φαρασιωτική που διαθέτουμε είναι του Lagarde (1886) με ανέκδοτα, τραγούδια και μετάφραση του Ευαγγελίου, του Λεβίδη (1892) με ιστορίες, ιδιωματισμούς, τραγούδια και ύμνους, του Αρχέλαου (1899) και του Grégoire (1909) με ιστορίες, του Dawkins (1916) με 41 παραμύθια, και των Αναστασιάδη (1995) και Παπαδόπουλου (2001) με ιστορίες, μεταφρασμένες στην ΚΝΕ.

³ Τα χωριά των Φαράσων ταξινομούνται από τους ερευνητές σε δύο ομάδες με πληθυσμιακά και οικιστικά κριτήρια: στον Βαρασό (σημερινό Çamlıca, Yahyalı, Kayseri), που θεωρείται ως το 'κεντρικό χωριό' λόγω του αυξημένου πληθυσμού, και στα 'περιφερειακά χωριά', δηλαδή τα χωριά Αφσάρι (Aşar mezarı, Şihli, Develi, Kayseri), Κίσκα (Yaylacık, Develi, Kayseri), Σατί (Sati, Develi, Kayseri), Τσουχούρι (Çukuryurt, Develi, Kayseri) και Κάρσαντι, γνωστό και ως Φκώσι (Mansurlu, Aladag, Adana), επειδή έχουν λιγότερους κατοίκους και σε αυτά εγκαταστάθηκαν κάτοικοι από τη Βάρασο μεταξύ του 1720 και του 1880 (βλ. Αναστασιάδης 1976· 2015). Η πιο πρόσφατη έρευνα για τα φαρασιώτικα από τον Bağcıçık (2018) βασίζεται σε συνεντεύξεις 14 κατοίκων από τα χωριά Πλατύ και Βαθύλακκος, που είναι απόγονοι προσφύγων (κυρίως από το Τζουχούρι, καθώς και από τα χωριά Κίσκαμ Αφσάρι και Βαρασό).

Σε αυτές συγκαταλέγονται και διάφορες εκδομένες και ανέκδοτες εργασίες του ίδιου του Θ. Θεοδωρίδη, που απόκεινται χειρόγραφες στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, όπως οι διορθώσεις του στον Dawkins (Θεοδωρίδης 1956α· 1956β), η αυτοβιογραφία του (Θεοδωρίδης 1950), φαρασιώτικος ιστορικός διάλογος (Θεοδωρίδης 1956δ), τοπωνύμια Φαράσων (Θεοδωρίδης 1956γ), ιστορίες μεταφρασμένες στην ΚΝΕ (Θεοδωρίδης 1961· 1964), τραγούδι (Θεοδωρίδης 1972), βαρασιώτικα τραγούδια (Θεοδωρίδης 1988).

Η γνωριμία του καταγόμενου από τον Βαρασό, Φαρασιώτη λόγιου Θ. Θεοδωρίδη το 1933 με τον ελληνιστή Richard Dawkins υπήρξε καθοριστική για την ενασχόληση του με τις μικρασιατικές ποικιλίες. Από το 1935 συνεργάστηκε με το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών (ΚΜΣ), στο οποίο προσέφερε πλούσιο λαογραφικό υλικό, ενώ δημοσίευσε μελέτες στο «Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών». Έχει επίσης δημοσιεύσει άρθρα στο επιστημονικό περιοδικό «Λαογραφία» της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας⁴. Άφησε πλούσιο και πολύτιμο ανέκδοτο χειρόγραφο υλικό για το Λεξικό της Φαρασιωτικής γλώσσας (7.000 λέξεις), το οποίο βρίσκεται υπό επεξεργασία από την Α. Θεοδωρίδη, στο πλαίσιο του Εργαστηρίου Γλωσσολογίας ΝΑ Μεσογείου στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Η ανέκδοτη πηγή που παρουσιάζουμε στην εργασία μας περιέχει τρεις περικοπές του Ευαγγελίου (κατά Ματθαίο 26, 14–58, κατά Λουκά 22, 1–62 και κατά Ιωάννη 20, 19–26) μεταφρασμένες στη φαρασιωτική. Οι περικοπές αυτές, μαζί με άλλα κείμενα από τα Φάρασα και άλλα χωριά της Καππαδοκίας, είχαν συμπεριληφθεί στο έργο του P. Lagarde (1886). Σύμφωνα με τον Dawkins (1916: 31), τη μετάφραση των περικοπών των Ευαγγελίων, από χειρόγραφο ευρισκόμενο στα Φάρασα, επέδωσε στον Lagarde ο Π. Καρολίδης (βλ. και τον Καρολίδη 1884). Οι πληροφορίες του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ (ΑΚΜΣ), Ζαχαροπούλου και Α. Μπαλαχτσής (Φάρασα, Φάκελος 343) επιβεβαιώνουν τις φήμες για την ύπαρξη μεταφρασμένου Ευαγγελίου στη φαρασιωτική, στην κατοχή της οικογένειας Μεζόγλου, στην εκκλησία του χωριού. Ο Λεβίδης επίσης, στο ανέκδοτο έργο του «Περί Καππαδοκίας» (1886), αναφέρει ότι ο Φαρασιώτης ιερομόναχος Δωρόθεος και διάσκαλος στην Ιερατική Σχολή του Ιωάννου του Προδρόμου στο Ζιντζίντερε της Καισάρειας, μετέφρασε το Κυριακοδρόμιο Ευαγγέλιο στη φαρασιωτική διάλεκτο, το οποίο κατέθεσε

⁴ Ακόμη, συνεργάστηκε με την Ένωση Σμυρναίων, δημοσίευσε στα «Μικρασιατικά Χρονικά» («Σύγγραμμα Περιοδικόν» της Ένωσης Σμυρναίων) λαογραφικές μελέτες για τα ήθη και τα έθιμα, τα τραγούδια, τα τοπωνύμια και τη γλώσσα των Φαράσων. Αρθρογράφησε επίσης στις εφημερίδες «Προσφυγικός Κόσμος-Αρχείο του Ελληνισμού της Ανατολής», «Μικρασιατική Ηχώ» της Ένωσης Σμυρναίων, «Νέα Μοσχάτου», «Μακεδονία» της Θεσσαλονίκης.

στη βιβλιοθήκη της Σχολής. Δεδομένου ότι το χειρόγραφο του Δωρόθεου λανθάνει, δεν μπορεί να διακριβωθεί εάν ο Lagarde μεταφέρει στο σύγγραμμά του τη μετάφραση του Δωρόθεου ή κάποιου άλλου.

Ο Θ. Θεοδωρίδης, θεωρώντας ότι οι περικοπές του Lagarde είναι 'πολύ παραποιημένες' και 'ποντιάζουν', επιχειρεί να τις διορθώσει στο ορθό — κατά την αντίληψή του — φαρασιωτικό ιδίωμα. Την άποψή του για τον 'ποντιάζοντα' χαρακτήρα της μετάφρασης, στην έκδοση του Lagarde, φαίνεται να ενισχύει η σημείωση στην εισαγωγή του χειρογράφου ότι προέβη σε αυτό το εγχείρημα κατόπιν και προτροπής του Ιορδάνη Παμπούκη (Βαμβακίδη), διευθυντή της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας (1956–1980), ο οποίος ήταν Πόντιος. Στο ανέκδοτο χειρόγραφο του Θ. Θεοδωρίδη — η συγγραφή του οποίου, με βάση εξωτερικές ενδείξεις, πρέπει να τοποθετηθεί στη δεκαετία του '60–'70, — οι δύο μεταφράσεις, καθώς και τα πρωτότυπα χωρία των Ευαγγελίων, οργανώνονται αντιπαραβολικά, σε τρίστηλο κείμενο.

3. Γλωσσική σύγκριση των μεταφράσεων του Ευαγγελίου

Αντικείμενο της μικρο-συγκριτικής προσέγγισής μας υπήρξαν οι αποδόσεις των χωρίων 14–58, του κεφ. 26, του κατά Ματθαίον Ευαγγελίου από τον Lagarde⁵ (= L) και από τον Θ. Θεοδωρίδη (= Θ) αντίστοιχα. Στα δυο κείμενα είναι καταφανής η παρουσία πλήθους διαφοροποιήσεων, σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης. Θα πρέπει εξ αρχής να υπογραμμιστεί ότι η συνειδητή επιδίωξη «διόρθωσης επί το ορθόν» του κειμένου L από τον Θ ενδεχομένως να μεγεθύνει τον βαθμό απόκλισης ανάμεσα στις δύο εκδοχές, όπως υποδεικνύουν γλωσσικές επιλογές που φαίνεται ότι, κατά τα άλλα, περιλαμβάνονται στο γλωσσικό ρεπερτόριο του Θ. Η σημαντική απόκλιση ανάμεσα στις δύο αποδόσεις των χωρίων του Ευαγγελίου είναι ιδιαίτερα έκδηλη στην περίπτωση χαρακτηριστικών εμβληματικών εκκλησιαστικών φράσεων:

⁵ Στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών σώζεται το υπ' αριθμ. 402 αντίγραφο χειρόγραφο του υπ' αριθμ. 1925 τευχ. Δ' χειρογράφου του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κων/πόλεως του Π. Κ. Καρολίδου, με τίτλο «Άσματα δημόδη και μύθοι των ελληνογλώσσων κατοίκων της Καππαδοκίας». Στις σελίδες 11–27 περιέχονται οι συγκεκριμένες περικοπές από το κατά Ματθαίον, ωστόσο υπάρχουν αρκετές διαφορές από το δημοσιευμένο κείμενο του Lagarde (το 1886), που ενδέχεται να οφείλονται στον αντιγράφεα. Αντιθέτως, το κείμενο του Lagarde όπως το παραθέτει ο Θεοδωρίδης είναι σχεδόν ταυτόσημο με αυτό της έκδοσης.

- (1) 26. λάβετε φάγετε τούτο εστί το σώμα
LAGARDE *ταντίστε τζαι φάτε ατέ ενί το μόν το σώμα*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *πάρετε φάτε ατέ ενί το μόν ο κοβτάς*
34. πριν αλέκτορα φωνήσαι τρις, απαρνήση με
LAGARDE *πίρμι αλύση το λαχτόρι τρία φοραίς α ιπής γω τζο κατέχω τα*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *πир μη αλύση το λαχτόρι, τρία φορέδες, δζ' α με κατές*
39. παρελθέτω απ' εμού το ποτήριον τούτο
LAGARDE *ατέ τόργο σδεβή ας το τζουφάλι μου*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *ζ' δεβή στε μέν ατέ το ποτήρι*
41. το μεν πνεύμα πρόθυμον, η δε σαρξ ασθενής
LAGARDE *το πνεύμα ένι βόνατο μα το σώμα ένι φοβές*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *το πνέμα σας ένι αρρό για το σώμα σας ένι στανιέρι*
42. γεννηθήτω το θέλημά σου
LAGARDE *ταιϊρέφ σνη*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *ζνη το ζον (το θέλεμα)*

3.1. Κοινά φαρασιωτικά στοιχεία

Παρά τις σημαντικές διαφορές τους, και στα δύο κείμενα απαντούν γλωσσικά στοιχεία που στη βιβλιογραφία θεωρούνται χαρακτηριστικά της φαρασιώτικης διαλέκτου, ή καλύτερα, των φαρασιώτικων ποικιλιών⁶. Υπάρχουν συστηματικές ανυψώσεις/στενώσεις των /ε/ και /ο/ σε /i/ και /u/, σύμφωνα με τον βόρειο φωνηεντισμό⁷ (2α), ο πληθυ-

⁶ Για την οικονομία της συζήτησης, παραπέμπουμε στη διατριβή του Βαḡγιαζικ (2018) που συγκεντρώνει την προηγούμενη βιβλιογραφία. Για φαινόμενα που δεν συμπεριλαμβάνει στην πραγματεύσή του, παραπέμπουμε σε παλαιότερη βιβλιογραφία. Έτσι για το φαινόμενο (2α), βλ. (Βαḡγιαζικ 2018: 33) όπου σημειώνεται ότι είναι λιγότερο συστηματική στο εσωτερικό της λέξης και περισσότερη συστηματική στο τέλος, αλλά δεν απαντά στον Βαρασό και σε τούρκικες λέξεις, για το (2β) — (Βαḡγιαζικ 2018: 44), για το (2γ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 38), για το (2δ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 71), για το (2ε) — (Βαḡγιαζικ 2018: 74–75), για το (2ζ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 48) όπου γίνεται επίσης λόγος για σποραδική αύξηση ως φορέα τόνου, για το (2η) — (Βαḡγιαζικ 2018: 48), για το (2ι) — (Βαḡγιαζικ 2018: 52), για το (2ια) — (Βαḡγιαζικ 2018: 61–63, 67–70), για το (2ιβ) — (Βαḡγιαζικ 2018: 129–130).

⁷ Όπως επισημαίνει ο Ανδριώτης (1948: 22–23), το γλωσσικό ιδίωμα των Φαρασών θεωρήθηκε από τον Kretschmer ότι ανήκει στην ομάδα νότιων ιδιωμάτων της ελληνικής, που διατηρούν

ντικός των ουδετέρων σε *-ι* εμφανίζει το κλιτικό επίθημα *-ε*⁸ (2β), η κλιτική αντωνυμία έχει τη μορφή *τουν* (2δ), χρησιμοποιείται η προσωπική αντωνυμία (*ε*)μός (2ε), υπάρχει μεταπλασμός των *αρσ. σε -ης* στον πληθ.⁹ και συγκρητισμός της ονομ. και αιτ. (2ζτ, 2γ), απουσιάζει η συλλαβική αύξηση και μόνο σποραδικά εμφανίζεται ως φορέας τόνου (2ζ), εμφανίζονται τύποι παρατατικού σε *-(ν)κα* (2η), οι μεσοπαθητικοί τύποι σχηματίζονται χωρίς *-κ-* (2θ), παθητικοί παρατατικοί λήγουν σε *-ούμην* (2ι), η πολυοριστικότητα χωρίς συμφωνία γένους (2ια), η αναφορική αντωνυμία έχει τη μορφή *του* (αντί για *που*) (2β)¹⁰. Τα κοινά αυτά φαρασιωτικά χαρακτηριστικά, με σχετικά παραδείγματα χρήσης στα δυο κείμενα, έχουν συγκεντρωθεί παρακάτω:

(2) α. Ανύψωση/στένωση¹¹

LAGARDE *απιδέ/ί (από εδώ), πέσου (απέσω) πάνου, αλλά στέρου*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *΄πιδού/έ (απεδώ), πέσου πάνου, στέρου*

β. Πληθ. ουδετ. *-ε*

LAGARDE *χέρε, φτάλμε, μαχαίρε*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *σέρε, φσάχε, φτάλμε, μασάιρε*

γ. Συγκρητισμός αιτιατ. και ονομ. *αρσ.*¹²

LAGARDE *τοις ψαλτέρι, τοις/σοις τζιράχοι, τοις γέροι*
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *τ(ο)ις τζιράχοι, σοις ψαλτάροι, τοις γυιοι*

αναλλοίωτα τα αρχαία *ε* και *ο* και δεν αποβάλλουν τα άτονα *ι* και *ου*, όπως συμβαίνει στα βόρεια ιδιώματα. Ωστόσο, όπως και στην ποντιακή διάλεκτο, στο ιδίωμα των Φαράσων εμφανίζεται σποραδική αποβολή άτονου *ι*.

⁸ Κατά τον Ανδριώτη (1948: 17), «το σύμπλεγμα των φωνηέντων *ια*, όταν το *ι* είναι άτονο, συναιρείται κανονικά σε *ε*, στις εξής περιπτώσεις... στην άτονη κατάληξη *-ια* του πληθυντικού ουδετέρων ονομάτων».

⁹ Βλ. Dawkins (1916: 167) και Ανδριώτη (1948: 35–36), ο οποίος επιπλέον σημειώνει ότι αποτελεί κοινό μορφολογικό στοιχείο με την ποντιακή (Ανδριώτης 1948: 80).

¹⁰ Για τη γενική *του* της αναφορικής αντωνυμίας *ος*, που εξελίχθηκε σε επίρρημα όπως ακριβώς και το *που*, βλ. και Αναστασιάδη (1976: 168).

¹¹ Αν και κατά τον Βαğριαçık (2018: 33) η ανύψωση του άτονου *ε* σε *ι* δεν εμφανίζεται στον Βαρασό, στον Θ έχουμε δείγματα τέτοιας ανύψωσης, όπως στο *΄πιδού/έ*, όπου έχουμε επιπλέον ανύψωση του *ο* σε *ι* και μάλιστα σε τονισμένη θέση.

¹² Βλ. κλιτικά παραδείγματα *αρσ. σε -ος* και *-ης* στον Dawkins (1916: 164–165 και 167, αντίστοιχα) και στον Ανδριώτη (1948: 35).

δ. Κλιτική αντων. **τουν****LAGARDE** τόπα **τουν**, τα δρα **τουν****ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** δώδεκά **τουν**, καρτία **τουν**, καθζία **τουν**, τσιπ **τουν**, γάλπι **τουν**

ε. Προσωπική αντων. (ε)μός — (η)μέτερος

LAGARDE ανταφάγω σα σέτρα, τομόν το σώμα**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** το μου ο κοβτάς, 'ζ 'νη το σόν του υρεύ' συ, 'ζηη το σου

στ. Μεταπλασμός των αρσ. -ης σε -ος στον πληθ.

LAGARDE οι/τοις ψαλτέρ(ο)ι**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** οι/σοις ψαλτέροι, οι αλιμτάροι

ζ. Απουσία συλλαβικής αύξησης

LAGARDE πιάγαν, ψέλκε, φύγαν, παγάσαν (αλλά και έφκωσαν, έψαλλε, κατέκοψέντα)**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** ποίκαν, δώδζεν, δέτζε, κάτσε(ν) (αλλά και έψαλλαν, συνέμπαν, ήφαραν)

η. Παρατ. σε -(ν)κα

LAGARDE τρώγκαν, δίγκε/δίνκα, λέγκαν, παρακαλίγκε, φτέγκεν, κατζεύκε, πόρκα, κουθάνκεν**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** δίνκε, πονήγκε, τρών(γ)καν, λέγκεν, καμουτσαγκαν, κατζεύκε, μαδαίγκαθ. Θέμα μεσοπαθητ. αορ. χωρίς -κ-¹³**LAGARDE** σωρέφταν, γεννήδη, χολιέσθαν**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** γεννήδη, 'γράφτην, ευζώδη, σωρεύταν

ι. Παθητ. παρατ. σε -ούμουν

LAGARDE νανούτουν, χολιέζουτουν, ευζούτουν (αλλά μαρένοτουν)**ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ** λεγούτουν, ευζούτουν

¹³ Πβ. παραδείγματα κλίσης στον Dawkins (1916: 190–191). Σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1948: 44), τα μέσα και παθητικά ρήματα σε -ομαι, σχηματίζουν αόριστο σε -θα -θης -θη ή -α -ης -η και τα σε -ίζομαι σε -στα.

ια. Πολυοριστικότητα χωρίς συμφωνία γένους¹⁴

LAGARDE τα δρα τοις γέροι, τα δρα οι ψαλτέροι, ας το σον την άκρα
ΘΕΟΔΩΡΙΑΔΗΣ το μον ο κοβτάς, τα δύο τοις γυιοί, το πρωτινόν την ημέρα,
το ταζόν τη διαδήκη

ιβ. Αναφορική αντωνυμία του (= που)

LAGARDE του βουτά, του αμεδώσει, του δίγκε, του κουπιέται, του βκαί-
νονν, του χάνεται, του λέγω, του αμεδώση
ΘΕΟΔΩΡΙΑΔΗΣ του λεγούτουν, του 'α δώση, του τα δάδζε, του ξεσνέται,
του ήρτες, του ήσαντε

3.2. Διαφορές ανάμεσα στα δύο κείμενα

Το γεγονός ότι στο χειρόγραφο του ο Θ αναλύει ο ίδιος τις ιδιαίτερες γραφηματικές αποδόσεις που προκρίνει (Πίνακας 1), μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε μια ακριβέστερη εικόνα για τη φωνητική-φωνολογία του φαρασιώτικου ιδιώματος του Βαρασού που χρησιμοποιεί, και να εντοπίσουμε διαφορές στο επίπεδο αυτό με το κείμενο του L.

Χειρόγραφο Θ

- *δζ* προφέρεται όπως το τουρκικό *c*, π.χ. *δζουφάλι* 'κεφάλι', *δζέροτο* 'κέρατο'
- *τζ* προφέρεται όπως το αγγλικό *ch*, π.χ. *τζάρι* 'πέπλος', *τζοιάγω* 'κυλώ'
- *σ* προφέρεται όπως το αγγλικό *sh*, π.χ. *σειλι* 'χείλι', *σαμανικό* 'χειμωνικό'
- *ψ* προφέρεται *πσ*, π.χ. *ψυσή* 'ψυχή'
- *κ* προφέρεται όπως το γαλλικό *q*, π.χ. *κελλές* 'κεφάλι', *κόςκι* 'ρίζα'
- *π* προφέρεται όπως το γαλλικό *p*, π.χ. *παράς* 'ο παράς'
- *ε* προφέρεται όπως το γαλλικό *t*, π.χ. *εμελί* 'θεμέλιο', *εατί* 'πατούσα'
- *χ* προφέρεται υπερωικό πριν από *e* και *i*, π.χ. *χήζα* 'τουρκοπούλα', *χαβάχι* 'λεύκα'
- Οι λέξεις που έχουν **διπλά σύμφωνα** στη φαρασιωτική προφέρονται και τα δύο, π.χ. *Άννα*, *χαλλάς*

Πίνακας 1: Ειδικές γραφηματικές συμβάσεις του Θ

¹⁴ Όσον αφορά την πολυοριστικότητα, ο Karatsareas (2009) έχει προτείνει ένα συνεχές: η διατήρηση του γένους του προσδιοριστή και του τροποποιητή του [+ANΘP] ουσιαστικού στις πολυοριστικές δομές, στον ένα πόλο, του οποίου αποτελεί το πρωιμότερο στάδιο στην απαρχή απώλειας γένους, ενώ η απώλεια γένους προσδιοριστή και τροποποιητή των [±ANΘP] ουσιαστικών, στον άλλο πόλο (π.χ. στο Ουλαγάτς), αντιπροσωπεύει το τελικό στάδιο καθολικής απώλειας γένους.

Είναι σαφές ότι ορισμένες γραφηματικές/φωνητικές επιλογές του Θ αποτυπώνουν τουρκική επίδραση, κυρίως σε δάνειας προέλευσης λέξεις· ωστόσο, διαπιστώνεται και περιορισμένη επέκταση της συγκεκριμένης προφοράς σε ελληνικές λέξεις. Χαρακτηριστικά τέτοια φαινόμενα, που δεν συναντώνται στο κείμενο του L καθώς πιθανότατα αποκρύπτονται από την ιστορική ορθογραφία της ελληνικής, είναι η ουρανοφατνίαση των [k], [g], [x] σε [dʒ] <δζ>, η παρουσία δασέων κλειστών [kh] <κ>, [ph] <π>, [th] <τ>, και η διατήρηση της υπερωικής προφοράς των /x/, /k/ + /i, e/:

(3) α. Ουρανοφατνίαση των [k], [g], [x]

LAGARDE	<i>τζαι τζας, ατζείνο, αστζέ, τζουφάλι</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>δζουφαλάδες, δζαι δζας (= κι ας), εδζείνονα, παρδζέιμ αδζά (= εκεί) / παράδζειλεν / έρδζεται</i>

β. Δασέα κλειστά

LAGARDE	<i>παγάρτζικο, λαγικό (λίγο), κάμε, κουρέν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>κέρτής, παγαρτζού, κί, τσουνκί, ταζό, ζεϊτουνού, ινκάριν → λαϊκό (λίγο)</i>

γ. Υπερωική προφορά

LAGARDE	<i>τζιράχοι, δίγκεν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>τζιράχοι, κουνάχε → δίνκνε</i>

Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει στο φαινόμενο της προσθίωσης: Σύμφωνα με τους Manolossou & Pantelidis (2013: 281) τα καππαδοκικά εμφανίζουν σποραδική προσθίωση τύπου 2 (ουρανοφατνίαση), και πιο συγκεκριμένα /k/ > /tʃ/, /g/ > /dʒ/ (στο χωριό Μιστί). Ειδικά για τα Φάρασα αναφέρουν ότι μαρτυρούνται και οι τέσσερις δυνατότητες, δηλαδή /k/ > /tʃ/, /g/ > /dʒ/, /x/ > /ʃ/, /ɣ/ > /z/ (βλ. και Dawkins, 1916: 70–71, 154), ενώ στον Πίνακα με τη συνολική καταγραφή του φαινομένου της προσθίωσης στις NE διαλέκτους, όπου απουσιάζει ειδική αναφορά στα Φάρασα, παρουσιάζεται η ουρανοφατνίαση στην καππαδοκική ως σποραδική με παραγόμενα μόνο τα /tʃ/ και /ʃ/. Όμως, στην πηγή που εξετάζουμε παρατηρούμε τη συστηματική τροπή των /k/, /g/, /x/ σε /dʒ/ <δζ>, δηλαδή στην ποικιλία του Βαρασού που αποτυπώνει ο Θ η ουρανοφατνίαση συνοδεύεται από ηχηροποίηση. Ο τύπος προσθίωσης που απαντά στο κείμενο του L.

3.2.1. Καθολική vs. περιστασιακή χρήση φαρασιωτικών τύπων

Για ορισμένα φαινόμενα που θεωρούνται χαρακτηριστικά της φαρασιωτικής, το κείμενο του Θ εμφανίζει καθολική χρήση φαρασιωτικών τύπων, ενώ αντίθετα ο L μόνο

περιστασιακή. Έτσι, η αποβολή μεσοφωνηεντικού /γ/ εντός της λέξης ή στα όρια λέξεων (4α) είναι γενικευμένη στο Θ, ενώ στο L πολύ περιορισμένη (υπερισχύει σαφώς η διατήρησή του). Αντίστοιχα, ο πληθ. της κλιτικής αντωνυμίας *τα* αντί ενικού¹⁵ (4β) απαντά εκτεταμένα στο Θ, αλλά σαφώς αραιότερα στο L. Αναφορικά με τη δήλωση ευθέος λόγου (4γ), ο Θ. χρησιμοποιεί συστηματικά τα μόρια *κι*¹⁶ και *τι*, ή και συνδυασμό τους (*τι κι*), ενώ ο L. χρησιμοποιεί μόνο το *τι* + λεκτικό ρήμα, ή, εναλλακτικά, χωρίς κανένα μόριο.

(4) α. Αποβολή μεσοφωνηεντικού /γ/

LAGARDE *ν' αϊνή, αλλά αγινή, αὔπάγω, λαγικό (= λίγο), πήγε(ν) — παγάσαν*

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *πήε(ν) — πααίνει, στη 'η, μη 'ινή, λαϊχο (= λίγο)*

β. Πληθ. κλιτικής αντ. *τα* αντί *εν*.

LAGARDE *αδζέινο του τα δίγκε (ενν. τον Ιησού), πιάσαν τα (ενν. τον Ιησού), παγάσαν τα, κουθάνκεν τα (τον Χριστό), αλλά του δίγκε σα χέρε, γω ατζέινο το νομάτι να κρεμίσω, αφήκαντι νούλλοι, πιάσαν το Χριστό*

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *να σεσ τα δώσω (ενν. ατόνα), αρατίσκεν αν κερτής ν' τα δώση (ενν. τον Ιησού), του τα δώδζε σα σέρε (ενν. τον Ιησού), α ν' τα πω 'ντάμα σας (ενν. 'μπελού το γεννήκι), πιάσαν τα (ενν. τον Ιησού), τζιπ 'φηκαν τα (ενν. τον Ιησού), πήραν τα τζ' ήφαραν τα (ενν. τον Ιησού), κούτσεν τα (ενν. τον Ιησού)*

γ. Δήλωση ευθέος λόγου

LAGARDE *τζ' είπαντι ας το σον την άκρα τους αφάμες το Πάσχα; πβ. λέγκαντι, είπεντι, λέτι λέγκεντι, λέντι, γράφτουντι*
Λέγω τα σας αστ' εσάς τόγνα αμεδώσει σα χέρε

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ *είπεν 'τι π' ά με δώσετε, λέγκεν 'τι, λες 'τι*
έτι γραμμένο (γράφτην) κι 'ά δέσσω τον τσοπάνη-πβ. παθλάτσαν κι, δώτζε σεμάδι κι, του είναι γραμμένα κι
Είπεν 'τι δζαι σε 'τόνα ο Ιησούς σα 'ληθώτικα λέγω σε 'τι κι, συ 'πόσα πιρ μη αλήση το 'λαχτόρι, τρία φορέδες δζ' α με κατές-πβ. 'πέτε τα κι. λε 'τι ο δάσκαλος κι, είπεν 'τι ληθώτικα λέγω σεσ τα κι, Μη λες 'τι κέζι κι

¹⁵ Για το φαινόμενο, βλ. Bağrıaçık (2018: 85–87).

¹⁶ Για μια ενδεδεγμένη συζήτηση της λειτουργίας του *κι*, βλ. Bağrıaçık (2018: 289–442).

3.2.2. Φαρασιωτικοί vs μη φαρασιωτικοί (ποντιακοί/καππαδοκιικοί) τύποι

Για έναν σημαντικό αριθμό φαινομένων, από όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης, το κείμενο του Θ περιλαμβάνει τύπους που — σύμφωνα και με τη βιβλιογραφία — προσιδιάζουν στα φαρασιωτικά, και οι οποίοι εμφανίζονται καθολικά στο κείμενο. Αντίθετα, οι αντίστοιχοι τύποι του L δεν μπορούν να θεωρηθούν φαρασιωτικοί· συνδέονται περισσότερο άλλοτε με την ποντιακή, άλλοτε με τις καππαδοκικές διαλέκτους, χωρίς ωστόσο να είναι πάντα δυνατή μια τέτοια αναγωγή. Στο (5) συγκεντρώνονται τέτοιες σημαίνουσες διαφοροποιήσεις.

- (5) α. Ουρανοφατνίαση του [x] <χ> σε [ʃ] <σ>
LAGARDE	<i>ευχή, ρουχί, ψυχή, μαχαίρε, χέρε</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>ρουσίν, ψυσή, σέρε/ι, μασαίρε</i>
- β. Αποβολή άτονου /i/ κυρίως στο τέλος λέξεων vs. στο εσωτερικό λέξεων
LAGARDE	<i>σνη, φίλσεν, πέρσα, γνη</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>‘υρέυ’, σπίτ, λέ, νομάτ’ς (αλλά μιζαβούρης)</i>
<i>ζνη, φίλτσεν</i>
- γ. Ασυνιζησία φωνηεντικών συμπλεγμάτων με /i/
LAGARDE	<i>χωριό, ραβδιά, κατζιά, χαρτζιού</i>
<i>γεν. πληθ.: κριματιούν, προφητιούν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>χωρίο, ραβδιά, καδζία</i>
<i>γεν. πληθ.: παπαδιούν, προφητιούν, κουναχκερίουν</i>
- δ. Μη αηχοποίηση τελικού ηχηρού
LAGARDE	<i>ταϊρέφ</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>‘υρέυ’</i>
- ε. Διφθογισμός τονισμένου /i/, /e/ + /γ/, /x/ (Θ)^[9] vs. απουσία του φαινομένου (L)
LAGARDE	<i>βοστζέρι</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>νέχτα, βοσδζιέρη</i>
- στ. Διατήρηση της προφοράς του η ως ε (ή υποχωρητική αφομοίωση)¹⁷
LAGARDE	<i>εκκλησία</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>δέλεμα, σεμάδι, εκκλησία</i>

¹⁷ Σύμφωνα με τον Ανδριώτη (1948: 81), η σποραδική διατήρηση της προφοράς του η ως ε αποτελεί κοινό φωνολογικό στοιχείο φαρασιωτικής και ποντιακής. Οι Manollesou & Pantelidis

Αναφορικά με το φαινόμενο της προσθίωσης που συζητήθηκε και νωρίτερα¹⁸, αποτυπώνεται και γραφηματικά στο χειρόγραφο του Θ (<š>) η ουρανοφατνίωση του [x] σε [ʃ] πριν από /e/ και /i/ (ενώ απουσιάζει παντελώς στον L). Η αποβολή άτονου /i/ είναι συχνή στο ιδίωμα των Φαράσων, όπως και στα ποντιακά. Αν και απαντά στο εσωτερικό λέξεων, επιχωριάζει κυρίως στο τέλος λέξεων¹⁹. Η αποβολή του αποκλειστικά στο εσωτερικό λέξεων, όπως στο κείμενο του L, παραπέμπει περισσότερο προς τις καππαδοκικές διαλέκτους στις οποίες απαντά πιο συχνά το φαινόμενο με αυτή τη μορφή (Dawkins 1916: 149). Ομοίως, η ασυνίζισια σε όλες τις πτώσεις είναι κοινό χαρακτηριστικό ποντιακής²⁰ και φαρασιωτικής, ενώ τα καππαδοκικά ιδιώματα παρουσιάζουν συνιζήμενες φωνηεντικές ακολουθίες (Ανδριώτης 1948: 80), όπως ακριβώς το κείμενο του L. Επιπλέον, στη γεν. πληθ. αρσ. και ουδετέρων η αναμενόμενη κατάληξη στην ποντιακή είναι *-ίων* (και όχι *-ιούν* όπως στον L. βλ. σχετικά Ανδριώτης 1948: 135 [υποσ. 2]). Επίσης, η αηχοποίηση τελικού ηχηρού συμφώνου κατόπιν αποβολής του άτονου *-i* των ρηματικών καταλήξεων²¹ (L *ταϊρέφ* vs. Θ *ύρεύ*) αποτελεί καππαδοκικό χαρακτηριστικό²², δεν απαντά ωστόσο στα φαρασιωτικά. Στο κείμενο του Θ, αλλά όχι του L, εμφανίζονται επίσης περιπτώσεις διφθογγισμού τονισμένου /i/ σε /ie/, πριν από τα /γ/ και /x/ (για τα φαρασιωτικά, βλ. Ανδριώτης 1948: 19), και ανοιχτές προφορές του <η> ως <ε>, φαινόμενα χαρακτηριστικά της φαρασιωτικής.

(2013) το θεωρούν βασικό στοιχείο της ποντιακής, χωρίς να αναφέρουν ότι το μοιράζεται με τα φαρασιωτικά/καππαδοκικά, όπως κάνουν με άλλα φαινόμενα.

¹⁸ Κυρίως σε κληρονομημένες λέξεις, και όχι σε δάνεια. βλ. Βαğcıazık (2018), και ειδικότερα Dawkins (1916: 154, § 264) και Andriotis (1948: 27).

¹⁹ Βλ. Βαğcıazık (2018: 33). όπως επισημαίνει ο Ανδριώτης (1948: 23): «όπως συμβαίνει και στη ποντική διάλεκτο στο ιδίωμα των Φαράσων παρουσιάζεται αρκετά συχνά η σποραδική αποβολή άτονου i π.χ. *κθαρ* < *κριθάρι* και κανονική αποβολή στις καταλήξεις ρημάτων *-ισα*, *-ισες*, *-ισε* π.χ. *θέρτσανε* < *θέρισαν*. β) ονομάτων σε *-ης* π.χ. *νομάτ'* < *νομάτης*. γ) στην αντωνυμία *τ'ς* < *της*. δ) στα θηλ. *-η* π.χ. *κορ'* < *κόρη*. ε) στο β', γ' εν. ρημάτων *-εις/-ης*, *-ει/-η* π.χ. *κρού'* < *κρούει*. ε) στην κατάληξη γενικής *-ιού* ουδετέρων π.χ. *βοϊδού*. στ) στη κατάληξη αρσενικών *-ιος* π.χ. *ήλος* < *ήλιος*».

²⁰ Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο (1955: 38), «την συνίζηση εξαιρουμένων των ιδιωμάτων Ανω Αμισού, Οινόης, Ινεπόλεως και Σινώπης εν μέρει αγνοεί σχεδόν η ποντική διάλεκτος».

²¹ Για τον μορφοφωнологικό κανόνα εναλλαγής τελικού άηχου /p/, /t/, /k/, /tʃ/ με ηχηρό σύμφωνο /b/, /d/, /g/ ή /γ/ (ğ), /dʒ/ όταν βρεθεί σε μεσοφωνηεντική θέση λόγω επιθηματοποίησης στην τουρκική, βλ. Göksel & Kerslake (2005: 2.1).

²² Στον Πίνακα των φαινομένων σύγκρισης Σίλλης-Καππαδοκίας-Φαράσων (κριτήριο: τελικό άηχο σύμφωνο), ο Dawkins (1916: 203) αποδίδει το φαινόμενο μόνο στην Καππαδοκία.

Στο μορφοσυντακτικό επίπεδο (6), η γενική ενικού των ουδετέρων σε *-ι*, και σε μικρότερο βαθμό των αρσενικών σε *-ης*²³, έχει στα φαρασιώτικα τη μορφή *—ού* (6α) που απουσιάζουν στον L. Στον Θ, αλλά όχι στον L, επιβεβαιώνεται η παρουσία στη φαρασιωτική ανισοσύλλαβων πληθ. θηλ. σε *-α*²⁴ αλλά και ουδετ. σε *-ο* (έργατα) (6β). Αναφορικά με την κατάληξη του *α'* πληθ. ενεργ. ρημάτων (6γ), στα φαρασιωτικά εμφανίζει αποκοπή (Bağcıoğlu 2018: 47). Αξίζει, ωστόσο, να σχολιαστεί αναλυτικότερα η παρουσία της κατάληξης *-μες* στον L: Ο Dawkins (1916: 128 [υποσ. 2]) αναφέρει ότι η κατάληξη *-μες* του *α'* πληθ. ενεργ. ενεστ. της φαρασιωτικής είναι ίδια με την κατάληξη *-μες α'* πληθ. παθητ. ενεστ. της ποντιακής (εκτός από μία μόνο περιοχή του Πόντου, την Τρίπολη, όπου απαντά και στην ενεργητική φωνή), ως εναλλακτική της κατάληξης *-μεστε* (της οποίας αποτελεί συντόμευση: *μες < μεστε*). Στη συνέχεια, εντούτοις, στην ανάλυση του ρηματικού συστήματος της φαρασιωτικής (Dawkins 1916: 196, 176) αναφέρει ότι η κατάληξη αυτή εμφανίζεται μόνο στις φαρασιωτικές περικοπές των Ευαγγελίων του Lagarde, ενώ ο ίδιος δεν διαπίστωσε αυτή την κατάληξη στα Φάρασα (!). Ως κοινό στοιχείο φαρασιωτικής και ποντιακής αναφέρεται στη βιβλιογραφία η γενίκευση της κατάληξης *αορ. -τσα*²⁵ (6δ), με ανάπτυξη *-τ-* μετά την αποβολή του άτονου /i/ και κατ' επίδραση των τουρκικών δανείων· το φαινόμενο εμφανίζεται γενικευμένα στον Θ, αλλά όχι στον L. Σε ό,τι αφορά τους τύπους μέλλοντα (6ε), στο Θ απαντούν αποκλειστικά οι χαρακτηριστικοί της φαρασιωτικής περιφραστικοί σχηματισμοί (Bağcıoğlu 2018: 103) *α + υποτ.*, ενώ στον L συναντάμε επίσης σχηματισμούς με το *θελ' να*, που προσιδιάζουν στην ποντιακή. Συγχρόνως, στο L παρατηρείται μια προτίμηση για τη χρήση μονολεκτικών ρηματικών τύπων (6στ), εκεί που τα φαρασιωτικά, και το κείμενο Θ, χρησιμοποιούν σχηματισμούς *να + υποτ.*, παράγοντας έτσι διαφορετικό υφολογικό αποτέλεσμα. Ιδιαίτερη μνεία απαιτεί η αρκετά συχνή

²³ Βλ. Bağcıoğlu (2018: 44, 46)· ο Dawkins (1916: 167) αναφέρει ότι η γενική ενικού των σε *-ης* σχηματίζεται τόσο σε *-ού* (εξαιτίας του μεταπλασμού τους σε *αρσ σε -ος* στον πληθ.) όσο και σε *-η*· στα παραδείγματα κλίσεων αναφέρει του νοματού αλλά του χωρώτη. Ο Ανδριώτης (1948: 38) στα παραδείγματα κλίσης αρσενικών σε *-ης* σημειώνει ότι σχηματίζουν γεν. σποραδικά *-ού* αλλά κυρίως *-η*, π.χ. νοματού, προφήτη, πατρίκη, δεσπότη, αράπη.

²⁴ Βλ. Bağcıoğlu (2018: 43–44), όπου γίνεται λόγος για αλλομορφα (πβ. περιττοσύλλαβη κλίση θηλ. στον Dawkins 1916: 169). Επιπλέον, στην υποσ. 22 επισημαίνεται ότι η κατάληξη */-es/* είναι του Βαρασού, ενώ σε άλλα φαρασιωτικά χωριά είναι */-i/*.

²⁵ Η τροπή *σ σε τ* μετά από υγρά έρρινα (αφού αποβληθεί το άτονο /i/) αποτελεί κοινό στοιχείο φαρασιωτικής και ποντιακής (π.χ. *κόλλτσε, πούλτσε βασιλτσα, νώρτσα < εγνώρ(ι)σα ΦΑ — βασιλτς, θελτς, ξερτς ΠΟ*. Ο Dawkins (1915: 135) αναφέρει για την καππαδοκική τους αορίστους *μέρτσα < μετρώ* και *σάλ(τ)σα < σαλδώ*, όμως η τροπή δεν είναι καθολική (πβ *λάλ(σα), ψόφσα*).

αναδιπλωτική μορφοσυντακτική δήλωση της υποτακτικής²⁶ στο κείμενο Θ (να νάει-
στε, να νάζουν, να να 'νι, να νάρτετε).

(6) α. Γεν. ενικ. -ού των ουδετέρων σε -ι και των αρσ. σε -ης

LAGARDE του νοματούς/νομάτι

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ παγαρδζού < παγάρτζι, ισανού < ισάνι, μπελού < 'μπέλι, ζει-
τουνού < ζειτούνι
νοματού < νομάτης

β. Ανισοσύλλαβοι τύποι πληθ. vs. ισοσύλλαβοι

LAGARDE τρία φοραίς

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ τρία φορέδες, έργατα

γ. α' πληθ. αρκτικών χρόνων -ουμ²⁷ vs. -μες (L)

LAGARDE αφάμες, αιπάμες, φκώσομες

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ φκώσουμ', δέκουμ'

δ. Κατάληξη αορ. -τσα

LAGARDE κάδισε, φίλσεν, κόνσαν < κοντά(γ)ω

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ χαζιλλάτσαν, πασλάτ'σεν, κάτσε < κάδισαν, τέντσεν < τε-
ντάγω, φίλτσεν

ε. Περιφραστικός μέλλοντας α + υποτ.

LAGARDE αμεδώσει, α ταβρήσετε, αὔπάγω, αφιλήσω, αλλά και **θελ**
να 'γνη, θελ' να υπάν

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ π'α (με) δώση — δώσετε, 'αράμε, 'αδέσσω, 'αραντιστούν, αφιλήσω

στ. Περιφραστικοί ρηματικοί τύποι να + υποτ.

LAGARDE παρακαλέσατε

ηύρεν τα πνωμένα

νοίξατε τα φτάλμε σας

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ να ευζούστε

ηύρεν τα να 'πνώνου

→ να νάειστε ξύπνοι

²⁶ Για την ένωση του μορίου να της υποτακτικής με την υποτακτική πολλών ρημάτων και την επανάλυσή του ως μέρος του θέματος του ρήματος, βλ. Ανδριώτη (1948: 49).

²⁷ Ο Dawkins (1916: 178) αναφέρει για το α' πληθ. του ενεργ. ενεστ. την κατάληξη -ομε ή -ουμε, η οποία με αποκοπή γίνεται -ουμ'.

Ένας αριθμός φαινομένων τα οποία δεν συζητώνται διεξοδικά στη βιβλιογραφία ή θεωρείται ότι δεν προσιδιάζουν στα φαρασιωτικά, απαντώνται εντούτοις στο κείμενο του Θ, και έχουν συγκεντρωθεί στο (7). Για παράδειγμα, ενώ στα φαρασιωτικά αποδίδεται συχνά η φωνολογική εξέλιξη της απο-διπλοποίησης (degemination) στις κληρονομημένες λέξεις (Bağcıoğlu 2018: 30), στο κείμενο του Θ εντοπίζονται δύο τουλάχιστον περιπτώσεις διπλοποίησης (*δέσσω, έφφυγαν*) (7α), που σε συνδυασμό με τις διευκρινίσεις του Πίνακα 1 υποδηλώνουν σαφέστατα προφορά και των δύο διπλών συμφώνων. Ένα δεύτερο, μορφοφωολογικό, φαινόμενο που απαντά στον Θ και δεν σχολιάζεται στη βιβλιογραφία²⁸, σχετίζεται με την ανύψωση του /e/ > /i/ (7β). Σύμφωνα με τον Bağcıoğlu (2018: 33), είναι περισσότερο ή λιγότερο συστηματικό σε περιφερειακά φαρασιωτικούς οικισμούς αλλά όχι στον Βαρασό. Διαπιστώνεται, ωστόσο, στο κείμενο του Θ (που προέρχεται από τον Βαρασό) μια σαφής τάση στένωσης με διφθογοποίηση (*το ένα, το αίμα > τσίνα, τόιμα*) — σε κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις το κείμενο του L προτιμά στένωση με συμφωνοποίηση (*σόγνα, τόγνα*). Στη βιβλιογραφία τονίζεται επίσης η απουσία περιφραστικών τύπων παρακ.-υπερσ. με τα βοηθητικά ρήματα στα φαρασιωτικά²⁹. Ωστόσο, και τα δύο κείμενα προσφέρουν μαρτυρίες προς την αντίθετη κατεύθυνση (*είμαι + μτχ.*), και μάλιστα στο L απαντά σχηματισμός *έχω + κλιτός τύπος*³⁰.

(7) α. Διπλοποίηση συμφώνων

LAGARDE	<i>φύγαν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>δέσσω, έφφυγαν</i>

β. Στένωση /e/ > /i/ (με διφθογοποίηση vs. συμφωνοποίηση)

LAGARDE	<i>σόγνα (< σο ένα), τόγνα (< το ένα), αλλά τόιμα (< το αίμα)</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>τσίνα (< το ένα), τόιμα (< το αίμα)</i>

γ. Περιφραστικοί τύποι παρακ. — υπερσ.

LAGARDE	<i>ήσαντε σωρευμένα, αλλά και έχουν αφρυναίνουν</i>
ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ	<i>του είνται γραμμένα, έν γραμμένο</i>

²⁸ Οι Manolesso & Pantelidis (2013), συγκεντρώνοντας την προγενέστερη βιβλιογραφία, κάνουν λόγο για ανάπτυξη ημι-κεντρικών φωνηέντων [æ] and [α] για την αποφυγή χασμωδίας στις ακολουθίες [ea, ia] and [eo, io], οι οποίες γραφηματικά συνήθως αποδίδονται ως <ǎ> και <ǒ>.

²⁹ Βλ. Bağcıoğlu (2018: 103). αντίστοιχα, η Ralli (2009) σημειώνει ότι τα φαρασιωτικά δεν χρησιμοποιούν τα βοηθητικά ρήματα για τον σχηματισμό περιφραστικών χρόνων.

³⁰ Για τα ποντιακά, ο Παπαδόπουλος (1955: 285) παραθέτει *έχω + μτχ. παθ. παρακ.*

Συγκρίνοντας τις διαφορετικές λεξικές επιλογές των δύο κειμένων για την απόδοση στα φαρασιωτικά της ίδιας λέξης ή φράσης του πρωτοτύπου (Πίνακας 2), θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το κείμενο του Θ φέρει πιο εκτουρκισμένο λεξιλόγιο, π.χ. *ζείτουνού vs. ελαιά, κοβτάς vs. σώμα, τσιπ vs. νούλλοι, αρατίσκειν vs. μαρένοτον, ταρσιχλαντίζη vs. χολιέζουτου*³¹. Αρκετές, επίσης, λέξεις από το διαφοροποιημένο λεξιλόγιο του κειμένου του L δεν συμπεριλαμβάνονται στο ανέκδοτο Λεξικό της Φαρασιωτικής Διαλέκτου του Θεοδωρίδη, π.χ. *ατζεί, βόνατο, σάφορα, ελαιά, σώμα*, είτε εμφανίζουν φωνολογική/μορφολογική (*σαμού/σαμά vs. σάμου, μο(τ)ε vs. μοτό*) ή σημασιολογική διαφοροποίηση (*άρτος ‘αρτοκλασία’, φοβές ‘φοβητσιάρης’*).

ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	LAGARDE	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
Ουσιαστικά	<i>άρτον, σκόκο, κλήμα, ελαιά, τζιράχοι, σώμα</i>	<i>ψωμί, ποτήρι, αμπέλι ζείτουνού, κοβτάς</i>
Επίθετα	<i>α κουτί στράτα, βόνατο (= δυνατό), φοβές (= ασθενής)</i>	<i>αρρό (= γερό), στανιέρι (= ασθενής)</i>
Ρήματα	<i>μαρένοτον, έφκωσαν, χολιέζουτου, σταθήτε, νανοστώ (= σκεπτώ, λυπηθώ), παρακαλίγκε</i>	<i>αρατίσκειν, χαζιλλάτσαν (= ετοίμασαν), ταρσιχλαντίζη (= αδημονώ), πεμείνετε, ευξώδην</i>
Αντωνυμίες	<i>νούλλοι, ατζείνος</i>	<i>τσιπ, ετζείνος</i>
Επιρρήματα	<i>ατζεί, σάφορα, αβφ, σάγκες</i>	<i>ατότε, αβούτσι, λαϊκό παρδζεί, γνες</i>
Μόρια	<i>τηδέ</i>	<i>τεδού</i>
Προθέσεις	<i>μοτό, αστ/ας (από) ας τα δώδεκα / το στον άκρα / αστ' εσάς 21</i>	<i>με/μο, 'στο/ς (= από) δζαι πιδού στην άκρα, στε σας / 'στο μνημόρι, ασιδέ στο ποτήρι</i>
Σύνδεσμοι	<i>σάμου</i>	<i>φότες, τθουνκι (= γιατί), ερ (= αν), σα (= όταν)</i>

Πίνακας 2: Λεξιλογικές διαφορές

³¹ Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση των μικρασιατικών ιδιωμάτων του εσωτερικού της Μ. Ασίας από τον Dawkins (1916: 203), ως προς το βαθμό εκτουρκισμού τους, με βάση 18 γλωσσικά κριτήρια, τα Φάρασα τοποθετούνται στον πόλο με τη μικρότερη τουρκική επίδραση, ενώ τα καππαδοκικά ιδιώματα τοποθετούνται συλλήβδην στον άλλο πόλο, της έντονης τουρκικής επίδρασης, και η Σίλλη κατέχει ενδιάμεση θέση. Εντούτοις η Θεοδωρίδη (2017: 531), χρησιμοποιώντας μια διευρυμένη δέσμη 32 γλωσσικών κριτηρίων, υποστήριξε ότι το φαρασιωτικό ιδίωμα, με βάση το γλωσσικό υλικό του Dawkins αλλά και του Αρχείου Προφορικής Παράδοσης του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, εμφανίζει μεγαλύτερη κλιμάκωση εκτουρκισμού ως προς ορισμένα φαινόμενα και θα μπορούσε να συγκαταλεχθεί στην ίδια κατηγορία μαζί με το λιγότερο εκτουρκισμένο, σε σχέση με τα άλλα καππαδοκικά ιδιώματα, ιδίωμα των Ποταμιών.

Τέλος, χρειάζεται να επισημάνουμε την ύπαρξη στο κείμενο του Θ στοιχείων της πρότυπης ελληνικής, λόγω και αφενός της εκκλησιαστικής παιδείας του συγγραφέα και αφετέρου της πίεσης της επίσημης ποικιλίας στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους τις δεκαετίες που ακολούθησαν τη μετακίνηση των προσφύγων από τη Μ. Ασία. Τέτοια στοιχεία είναι: η διατήρηση τύπων δοτικής (*δόξασεν τω Θεώ*), η παρουσία εμπρόθετου άρθρου (*στον Ιησού*), ή η παραδεδεγμένη κλίση ονομάτων (*του αρχιερέως*). Να σημειωθεί επίσης ότι και στα δύο κείμενα, η προστ. παθητ. αορ. σχηματίζεται μεν με πρόσφυμα -θ-, αλλά λήγει σε -ήτε (και όχι σε -iti, όπως θα αναμέναμε στα φαρασιωτικά· βλ. σχετικά Bağcıoğlu 2018: 55).

4. Συμπερασματικά

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να καταδείξει τη σημασία της **μικρο-συγκριτικής** προσέγγισης για την ιστορία της ελληνικής, ειδικά αναφορικά με νέες πηγές για τις οποίες είναι γνωστό το γλωσσικό υπόβαθρο του συγγραφέα και η χρονολογία συγγραφής τους. Η συστηματική αντιπαραβολή περικοπών των Ευαγγελίων σε δυο εκδοχές μετάφρασης στην φαρασιωτική — του P. Lagarde (1886) και του Θ. Θεοδωρίδη (1960–1970) — οδήγησε στον εντοπισμό σημαντικών ομοιοτήτων και διαφορών.

Οι ομοιότητες αφορούν μια ενδεικτική δέσμη 12 χαρακτηριστικών που η βιβλιογραφική έρευνα σταθερά συνδέει με τη φαρασιωτική και τα οποία δείχνουν να αποτελούν την κοινή διαλεκτική βάση και των δύο κειμένων. Επιπλέον, προσδιορίστηκαν ορισμένα φαινόμενα (αποβολή του μεσοφωνηεντικού /γ/, πληθ. της κλιτικής αντ. τα αντί εν., χρήση των μορίων *κι* και *τι*, καθώς και του συνδυασμού τους, για τη δήλωση του ευθέος λόγου) που εμφανίζονται περιστασιακά μόνο στο κείμενο του L αλλά καθολικά στο κείμενο του Θ, καθιστώντας το έτσι πιο αντιπροσωπευτικό του ιδιώματος, τουλάχιστον όπως μιλιόταν (και γραφόταν) στον Βαρασό.

Οι διαφορές ανάμεσα στις δύο αποδόσεις δεν είναι αμελητέες. Ωστόσο, η διαπίστωση του Θεοδωρίδη περί «ποντιζόντος» χαρακτήρα του κειμένου του L, που έδωσε το έναυσμα για τη δική του «επί το ορθόν» μετάφραση, δεν επιβεβαιώνεται. Στην πραγματικότητα, το κείμενο του Lagarde παρουσιάζει μια αρκετά σύνθετη διαλεκτική εικόνα, καθώς εκτός από ομοιότητες με την ποντιακή (από τις οποίες ωστόσο πολλές αφορούν κοινά στοιχεία με τη φαρασιωτική), εμφανίζει έναν υπολογίσιμο αριθμό ομοιοτήτων με την ομάδα των καππαδοκικών διαλέκτων (λ.χ. συνιζήμενες φωνηεντικές ακολουθίες, αηχοποίηση τελικού ηχηρού συμφώνου κατόπιν αποβολής του άτονου /-i/ των ρηματικών

καταλήξεων, αποβολή άτονου /i/ κυρίως στο εσωτερικό των λέξεων), ενώ για κάποια άλλα χαρακτηριστικά δεν μπορεί να γίνει σαφής αναγωγή. Φυσικά, από το κείμενο του Θ δεν απουσιάζουν και κάποια στοιχεία της πρότυπης ελληνικής, λόγω της πίεσης που αυτή άσκησε στους μικρασιάτες πρόσφυγες στο πλαίσιο της νέα οικολογία της γλωσσικής επαφής που διαμορφώθηκε στο εθνικό κέντρο.

Το κείμενο του Βαρασιώτη λογίου προσφέρει επίσης πολύτιμες μαρτυρίες σχετικά με την ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση της φαρασιωτικής, καθώς διασώζει χαρακτηριστικά που φαίνεται ότι προσιδίαζαν στο ιδίωμα του κεντρικού φαρασιωτικού χωριού και τα οποία δεν είχαν μέχρι σήμερα εντοπιστεί από τη βιβλιογραφία (ουρανοφατνίαση των [k], [g], [x] σε [dʒ], διπλοποίηση συμφώνων, ανύψωση του /e/ > /i/ με διφθογοποίηση στα όρια λέξεων, παρουσία κάποιων περιφραστικών ρηματικών τύπων με το βοηθητικό *είμαι*). Υπογραμμίζεται, έτσι, η σπουδαιότητα να λαμβάνεται σταθερά υπόψη η ενδοδιαλεκτική ποικιλότητα κατά την ανάλυση και τη διατύπωση γενικεύσεων για οποιαδήποτε γεωγραφική ποικιλία.

Ως προς τις μελλοντικές κατευθύνσεις έρευνας, η αντιπαραβολική ανάλυση των διαθέσιμων περικοπών και από τα άλλα δύο Ευαγγέλια, σε συνδυασμό με μια πιο συστηματική μελέτη του εκδομένου και του ανέκδοτου υλικού του Θ. Θεοδωρίδη, μπορεί να εμπλουτίσει περαιτέρω τη σχετική συζήτηση γύρω από τα χαρακτηριστικά των φαρασιωτικών ποικιλιών και τη σχέση τους με τις λοιπές μικρασιατικές (ποντικές και καππαδοκικές) ποικιλίες. Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα κατεύθυνση έρευνας, που έχουμε αρχίσει να διερευνούμε, είναι ο βαθμός «αυθεντικότητας» συγκεκριμένων χαρακτηριστικών όπου τα κείμενα του L και του Θ διαφοροποιούνται για ομιλητές/τριες φαρασιωτικών ποικιλιών β' γενιάς. Παράλληλα με τις αποφάνσεις των ειδικών, η πρόσληψη των ομιλητών/τριών των συγκεκριμένων ποικιλιών σχετικά με το ποια χαρακτηριστικά θεωρούν «καλύτερα/πιο σωστά φαρασιώτικα» (ανάλογα φυσικά με την προέλευσή τους), είναι κεφαλαίωδους σημασίας.

Παραρτημα

Δείγμα χειρόγραφης πηγής: Κατά Ματθαίο 26, 14–23

Κατά Ματθαίο, 26, 14–58	LAGARDE	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
14. Τότε πορευθεὶς εἰς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς εἶπε·	Στα στερνά τον ταρό ας τα δώδεκα τόγνα, του λέγκαντι μαγαρίτης Ἰούδας, σινέμπησα δρα τοῖς ψαλτέρι τζε εἶπεντι.	Ατότε, στα δώδεκά τον τόϊνα, του λεγούτουν Ἰούδας Ἰσκαριώτης, σα πήε σου παπαδίου τοῖς δζουφαλάδες εἶπεν 'τι

Κατά Ματθαίο, 26, 14–58	LAGARDE	ΘΕΟΔΩΡΙΔΗΣ
<p>15 τί θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ ἐγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.</p>	<p>Πο αμεδώσετε σεις μόνα, γω ατζέινο το νομάτι να κρεμίσω σα χέρε σας; εἶπεν τῖ τζε ἔτζεῖνοι ἔζυσαν τα τριάντα βεδνένδια χρόση.</p>	<p>Π' ἄ (ἢ πό 'υρεύετε να) με δώσετε, να σεσ δώσω δζαι 'γω ατόνα (ἢ να σε τα δώσω) σα σέρε σας; ἀτζέινοι πάλι ἔθακαν σα σέρε του τριάντα ἄσπρα (αργύρια) (ἢ ἄσπρα κόμματα)</p>
<p>16 Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῶ.</p>	<p>Τζε τζει στον ταρό μαρένοτον ν' αύρη α ποθε ταρό</p>	<p>Δζαι 'πο τότε δέθε αρατίσκεν αν κερτήσ ν' τα δώση σα σέρε τουν.</p>
<p>17 Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες αὐτῷ· ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;</p>	<p>Τζε στο παγάρτζικο το Πάσχα προ του Χριστού οι τζιράχοι σωρέφταν κοντά τζ' εἶπαντι. Ἀς το στον την ἄκρα τους αφάμες το Πάσχα, σο ποιον τόπα ταίρέφ ν' αἰπάμες τα φκώσομες; εἶπαντε.</p>	<p>Στέρου, του παγαρτζού το πρωτινόν την ημέρα συνέμπαν στον Ιησού κοντά (ἤρταν στον Ιησού κοντά) του σκόλειου του τα φσάχε δζ' εἶπαν' τι πού 'υρεύ' να σε φκώσομ' (θέκομ') το τραπέζι, δζαι να φαμ' τον Πάσχα;</p>
<p>18 Ὁ δὲ εἶπεν· ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα καὶ εἶπατε αὐτῷ· ὁ διδάσκαλος λέγει, ὁ καιρὸς μου ἐγγύς ἐστι· πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.</p>	<p>Τζε εἶπεντι τζ' ατζέινο' σο σεχέρι σε μερό σόγνα ἄμετε πέτετε Λέτι ο Χότζας ἐρχεται ο ταρός μου το πάσχα μοτό τζιράχοι μου ανταφάγω σα σέτρα.</p>	<p>Εἶπεν' τι δζαι τος Ἀμέτε σην πόλη, στον φιλάνη δζαι 'πέτε τα κι'λε 'τι ο δάσκαλος κι, ο ταρός μ' αβ εν' κοντά Δζαι πιδού στην ἄκρα 'α φάμε τον πάσκα με τις τζιράοι μου σο σπίτ' σου (ἢ α ποίκω τον πάσκα μο τοις τζιράοι μου ντάμα σου.</p>
<p>19 Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἠτοίμασαν τὸ πάσχα.</p>	<p>Τζαι τζας τα εἶπε] ο Χριστός οι τζιράχοι πιάγαν ἐφκωσαν του πάσχα το τραπέζι ση μέση.</p>	<p>Δζαι οι τζιράχοι του 'ποίκαν τα δζαι δζας τα παράδζελειν ο Ιησοῦς δζαι χαζιλλάτσαν τον πάσκα.</p>
<p>20 Ὁψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.</p>	<p>Τζε τζας συμπίσε μοτό τα δώδεκα κάθισε σο τραπέζι.</p>	<p>Στέρου, αργά, σαν συμπίσε, κάτσε μο τοις δώδεκα τοις τζιράχοι του 'ντάμα. (τέντσεν, μάκρυνε μο τα δώδεκα ντάμα)</p>
<p>21. Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἰς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.</p>	<p>Τζε σάμου τρώγκαν ατζέινοσ εἶπεντι. Λέγω τα σας Ἀστ' εσάς τόγνα αμεδώσει σα χέρε.</p>	<p>Τζαι φότες τρώνκαν ατούτοι εἶπεν 'τι' ληθθωτικά λέγω σεσ τα κι στε σας τῶνα σας α με δώση σα σέρε</p>
<p>22 Καὶ λυπούμενοι σφόδρα ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν· μήτι ἐγὼ εἰμι, Κύριε;</p>	<p>Τζ' ατζέινοι μότι χολιέσθαν τζει λέγκαντι πενεντάβο Θεόν μου, 'γω εἰμαι;</p>	<p>Τζαι φότες πονήνκ' η καρτια του βυνατά πασλάτσαν κι στε σας τῶνα σας α με δώση σα σέρε.</p>

Βιβλιογραφία

- Bağrıaçık, M. 2018. *Pharasiot Greek: Word Order and Clause Structure*. Doctoral dissertation. Gent: Universiteit Gent.
- Dawkins, R. M. 1916. *Modern Greek in Asia Minor. A Study of Dialect of Silli, Cappadocia and Phárasa with Grammar, Texts, Translations and Glossary*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Göksel, A. & C. Kerslake. 2005. *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London: Routledge.
- Grégoire, H. 1909. Appendice: Notes sur le dialecte de Phárasa. *Bulletin de Correspondance Héliénique* 33: 148–159.
- Janse, M. 1999. Greek, Turkish, and Cappadocian relatives revis(it)ed. In G. Babinotis (ed.), *Greek linguistics 97: Proceedings of the 3rd International Conference on Greek Linguistics*. Athens: Ellinika grammata, 463–452.
- Janse, M. 2003. Παλιό κρασί σε καινούρια ασκιά: Τουρκοελληνικά «αναφορικά» στην κεντρική Μικρασία. *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 4: 173–182.
- Janse, M. 2008. Clitic doubling from Ancient to Asia Minor Greek. In D. Kallulli & L. Tasmowski (eds.), *Clitic Doubling in the Balkan Languages*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 165–202.
- Janse, M. 2009. Watkins' law and the development of agglutinative inflections in Asia Minor Greek. *Journal of Greek Linguistics* 9: 93–109.
- Karatsareas, P. 2009. The loss of grammatical gender in Cappadocian Greek. *Transactions of the Philological Society* 107(2): 196–230.
- Karatsareas, P. 2011a. *A Study of Cappadocian Greek Nominal Morphology from a Diachronic and Dialectological Perspective*. Doctoral dissertation. Cambridge: University of Cambridge.
- Karatsareas, P. 2011b. Neuter heteroclis in Asia Minor Greek: Origin and development. *Νεοελληνική διαλεκτολογία* 6: 111–135.
- Karatsareas, P. 2013. Understanding diachronic change in Cappadocian Greek: The dialectological perspective. *Journal of Historical Linguistics* 3: 192–229.
- Lagarde, P. 1886. *Neugriechisches aus Kleinasien*. Göttingen: Dieterichsche Verlags Buchhandlung.
- Manolessou, I. 2019. The historical background of the Asia Minor dialects. In A. Ralli (ed.), *The Morphology of Asia Minor Greek: Selected topics*. Leiden: Brill, 20–65.
- Manolessou, I. & N. Pantelidis. 2013. Velar fronting in Modern Greek dialects. In B. D. Joseph, M. Janse, A. Ralli & M. Bağrıaçık (eds.), *Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 272–286.
- Melissaropoulou, D. 2016. Loanwords integration as evidence for the realization of gender and inflectional class: Greek in Asia Minor. In A. Ralli (ed.), *Contact Morphology in Modern Greek Dialects*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 145–177.
- Ralli, A. 2009. Morphology meets dialectology: Insights from Modern Greek dialects. *Morphology* 19: 87–105.
- Ralli, A. 2016. Strategies and patterns of loan verb integration in Modern Greek varieties. In A. Ralli (ed.), *Contact Morphology in Modern Greek Dialects*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 73–108.
- Revithiadou, A. & M. van Oostendorp, K. Nikolou & M. Tiliopoulou. 2006. Vowel harmony in contact-induced systems: The case of Asia Minor dialects of Greek. In M. Janse, B. D. Joseph

- & A. Ralli (eds.), *Proceedings of the 2nd International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory*. Patras: University of Patras, 350–365.
- Αναστασιάδης, Β. 1976. *Ἡ σύνταξη στὸ φαρασιωτικὸ ἰδίωμα τῆς Καππαδοκίας*. Διατριβὴ ἐπὶ Διδακτορία. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.
- Ανδριώτης, Ν. 1948. *Τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῶν Φαράσων*. Αθήνα: Ἴκαρος.
- Αρχέλαος, Σ. 1899. *Ἡ Συνασὸς ἦτοι θέσις, ἱστορία, ἠθικὴ καὶ διανοητικὴ κατάστασις, ἦθη, ἔθιμα καὶ γλῶσσα τῆς ἐν Καππαδοκίᾳ κωμοπόλεως Συναστοῦ*. Αθήνα: Τυπογραφεῖον Ἰωάννου Νικολαΐδου.
- Θεοδωρίδη, Α. 2017. *Καππαδοκικὲς διάλεκτοι καὶ φαρασιωτικὴ: κοινωνιογλωσσικά καὶ δομικὰ στοιχεῖα τῆς γλωσσικῆς επαφῆς τους μετὰ τὴν τουρκικὴ*. Διδακτορικὴ διατριβή. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Θεοδωρίδης, Θ. 1950. Περιγραφή τῆς βιογραφίας μου στὴ Φαρασιώτικη μετὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐξήγηση. Χφ. Αρ. 510 (σελ. 1–125).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956α. Διόρθωση κειμένου καὶ σχόλια παραμυθιῶν Φαρασιώτικων R. Dawkins. Μέρους Α'. Χφ. αρ. 496α (σελ. 1–130).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956β. Διόρθωση κειμένου καὶ σχόλια παραμυθιῶν Φαρασιώτικων R. Dawkins. Μέρους Β'. Χφ. αρ. 496β (σελ. 197–337).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956γ. Τοπωνύμια Φαράσων. Χφ. αρ. 340 (σελ. 1–92).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1956δ. Φαρασιώτικος ἱστορικὸς διάλογος. Χφ. αρ. 494 (σελ. 1–120).
- Θεοδωρίδης, Θ. 1961. *Φαρασιώτικες παραδόσεις, μῦθοι καὶ παραμῦθια*. Ανάτυπον ἐκ τῆς Λαογραφίας ΙΘ'. Αθήνα [: χ. ἐκδ.].
- Θεοδωρίδης, Θ. 1964. *Φαρασιώτικες παραδόσεις, μῦθοι καὶ παραμῦθια*. Ανάτυπον ἐκ τῆς Λαογραφίας ΚΑ'. Αθήνα [: χ. ἐκδ.].
- Θεοδωρίδης, Θ. 1972. *Χυτάτε να υπάμε con ε-Βασιλη*. Αθήνα: Τυπογραφεῖο του Εμ. & Ε. Χωριανόπουλου.
- Θεοδωρίδης, Θ. 1988. *Βαρασιώτικα τραγῶδε*. Αθήνα [: χ. ἐκδ.].
- Καρολίδης, Π. 1884. *Γλωσσάριον συγκριτικὸν ἑλληνοκαππαδοκικῶν λέξεων. Ἐν Καππαδοκίᾳ λαλουμένη Ἑλληνικὴ διάλεκτος καὶ τὰ ἐν αὐτῇ σωζόμενα ἔχνη τῆς ἀρχαίας Καππαδοκικῆς γλῶσσας*. Σμύρνη [: χ. ἐκδ.].
- Λεβίδης, Α. 1892. Ἱστορικὸν δοκίμιον. Περιγραφή τῆς Καππαδοκίας. Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν. Χφ. αρ. 28.
- Μανωλέσσου Ι. & Χ. Μπασέα-Μπεζαντάκου, 2012. Τα διπλά σύμφωνα στὶς νεοελληνικὲς διαλέκτους. Συγχρονικὴ καὶ διαχρονικὴ προσέγγιση. Στὸ Ζ. Gavriilidou, Α. Efthymiou, Ε. Thomadaki & Ρ. Kambakis-Vougiouklis (eds.), *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*. Komotini: University of Thrace, 950–959.
- Οικονομίδης, Δ. 1958. *Γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου τοῦ Πόντου*. Αθήνα: Ἀκαδημία Αθηνῶν (Παράρτημα 1 Λεξικογραφικοῦ Δελτίου).
- Παπαδόπουλος, Α. [1955] 1997. *Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς ποντικῆς διαλέκτου*. Αθήνα: Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν.
- Παπαδόπουλος, Ι. 2001. *Καππαδοκικὰ παραμῦθια ἔν λαϊκῆς παραδόσει, Φάρασα, Σίλλη, Αραβάν, Γούρδο*. Αθήνα: ΚΕ.ΜΙ.ΠΟ.
- Παπαστεφάνου, Γ. 2009. *Βαρασιώτικο-Νεοελληνικὸ λεξικό*. Γιάννινα: Σάμπος.